

RECENZIJE

Sociologija kao društvena kritika

T. B. Bottomore

Naprijed, Zagreb 1977, 186 stranica

U ovoj knjizi sakupljene su rasprave objavljene u raznim časopisima od 1964. do 1972. god. nama dobro poznatog Bottomorea, autora knjige *Elite i društvo*. Sada se pojavljuje i ova knjiga eseja u prijevodu Gorana Švoba.

Eseji su grupirani u tri djela: 1. *Teorija društva*, 2. *Klase i elite* i 3. *Društveni pokreti i politička akcija*. Knjizi je napisao pogovor Ivan Kuvačić pod naslovom »Bottomoreovo shvaćanje sociologije« u kome nas upoznaje s osnovnim intencijama Bottomoreove misli i njegovim shvaćanjem glavnih problema sociologije.

U uvodu *Konzervativizam u sociologiji* autor objašnjava temeljne misli izložene u knjizi. Zalaže se za jasno razgraničavanje pojmova »radikalizam« i »konzervativizam« jer ne koriste jasnoći definicija nego kao ideološko sredstvo manipulacije. U ovome je sadržan i aspekt određivanja sociologije i autorovo zalaganje za kritičku i nedogmatsku misao o društvu. Prema Bottomoreovom shvaćanju, sociologija mora svoju teorijsku shemu fundirati u stvarnosti — u konkretnom društvu. Ona nikako ne smije biti apologija postojećeg društva. Zar nije i Descartes rekao, da treba u sve sumnjati? Kritička skepsa i mora biti glavno polazište svake ozbiljne misli o društvu. Vrlo je važno uočiti da Bottomore promatra razvoj sociologije u povijesnom kontekstu i zavisnosti od društva, jer je sociologija i nastala iz potrebe objašnjavanja krizne društvene stvarnosti. Djelovanje sociologije može biti oslobodilačko ukoliko ona stečena znanja stvalja u službu društvenog napretka na način suprotstavljanja postojećoj koncepciji svijeta. Sam Bottomore, a možemo se složiti s njim, kaže: »Ovako shvaćena sociologija ujedinjuje tri elementa: ona je istovremeno teorijska, empirijska i politička« (str. 13).

Prvi dio knjige posvećen je preispitivanju funkcionalizma, kojeg ne promatra s aspekta sociološke metodologije već kao sociološku metodu zavisnu od društva, njegova političkog i društvenog uređenja. Glavni je prigovor ovoj metodi nedostatak povijesnog sagledavanja. Bottomore kaže: »Još je važnije, po mojem mišljenju, da ova teorija dovodi svoje pristalice u stanje kranje neosjetljivosti za mogućnost promjene ljudskog društva i potiče sklonost da se prolazna sadašnjica shvati kao vječni poredak« (str. 19). Dakle, metoda i teorija funkcionalizma mogla se ojačati u zemljama u kojima je bila jaka moć države. Ovakva kritika funkcionalizma dobrodošla je i nama jer je kod nas od velikog utjecaja svojevremeno bio Parsons. Pojava funkcionalizma uvjetovana je i »političkom klimom«, a njegovi su zastupnici pristalice mišljenja o stabilnosti društva. Stoga Bottomore i promatra na primjer studentski bunt iz 1968. kao ogromni šok koji je narušio i funkcionalističku teoriju društvene stabilnosti. Ovaj je prevrat pripomogao širenju radikalnog mišljenja otvaranjem nekih novih tema političke sociologije. Ovo je za-

nimljivo, npr. za SAD, gdje je sociologija mnogo popularnija i gdje sociološka djela čita veći krug laika. Prigovori Bottomorea upućeni su Lipsetu i Huntingtonu, jer su oni, učinivši izlet u nove teme, ostali na pozicijama funkcionalizma shvaćajući studentski pokret kao izdvojeni element društva. Oni promatraju studentski pokret samo kao unutrašnji problem sveučilišta. Metodu nisu promijenili nego je to i nadalje deskriptivna klasifikacija kojom se ne može ući u bit problema. Zadovoljavajući se deskripcijom ovi sociolozi podržavaju sistem. Čak i oni s poštenim namjerama, ako shvate studentski bunt kao vanvremenski fenomen izoliran od društva ne pridonose pravom shvaćanju. »Njihov moralni odnos bit će drugačiji, ali razumijevanje *toka zbivanja* ništa veće i malo će vrijednoga imati da kažu ljudima koji se *praktički bore za stvaranje novog doba*« (potcrtao MB).

Kritika je, ipak, najoštrije izrečena protiv najpoznatijeg zastupnika funkcionalizma Talcotta Parsonsa u pogledu njegove teorije pod naslovom *Izvan ovoga svijeta; sociološka teorija Talcotta Parsonsa*. Bottomore ga »optužuje« da je stvorio nejasnu, apstraktnu shemu socioloških misli nasuprot objašnjavanju stvarnih društvenih događaja — jednom riječju, kaže se da je Parsons apologet. Pojava njegovih prvih knjiga datirana je u vrijeme značajnih društvenih događaja: oživljavanje teorijskog radikalizma, pojave fašizma, lijevih opozicija, velikih društvenih i ekonomskih kriza, a on se upuštao u rasprave o društvenim strukturama skrećući tako mišljenja sociologa s vitalnih problema. Potom se prigovara Parsonsu da je neoriginalne teze zavijao u mutne i nejasne konstrukcije pojmovnih koncepcija pišući teškim stilom, kako bi sve to izgledalo »učenije«. Kao suprotnost ovakvom pretencioznom pisanju suprotstavljena je otvorena kritička misao C. W. Millsa.

Začuduje, ipak, optimizam kojim Bottomore izražava mišljenje da funkcionalizam nije ostavio duboke korjene te da danas u SAD ima mnogo mladih radikalnih sociologa. Budući da je sociologija u tijesnoj vezi sa društvom, krize sociologije su ujedno i krize društva. No moramo se ovdje ipak ograničiti jer ponekad društvene krize pogoduju izuzetnom razvoju teorijske misli.

O odnosu kapitalizma i socijalizma govori se u poglavlju *Kapitalizam, socijalizam i razvoj*. Ovdje Bottomore razmatra odnose u suvremenom svijetu analizirajući ekonomske i političke veze, suradnju ili zatvorenost nekih zemalja s kapitalističkim zemljama. (Mnogim našim sociolozima ovo bi moglo poslužiti kao ogledni primjerak što se sve može izvući i zaključiti iz raznih statističkih godišnjaka i sl.!) Bottomore ispravno zaključuje da zemlje koje pružaju ekonomsku pomoć zemljama u razvoju žele nad tim zemljama imati i političku vlast, a s ekonomskom pomoći uvozi se i ideologija. Čak i »čisti ekonomski odnosi« nisu oslobođeni makinacija. Naime, kapitalističke si zemlje omogućuju prodor svog kapitala, osiguravaju povoljniju nabavku sirovina i time ujedno otvaraju sigurno tržište. Povećavajući uvoz zemlje u razvoju onemogućavaju razvoj vlastite privrede. Bottomore čak misli da je »dobrovoljna blokada« ponekad dobar lijek da se zemlja oslobodi stranih utjecaja, a naročito je važan prekid primanja vojne pomoći. Spomenimo naročito važan uvoz ideologije o kojemu, začudo, Bottomore ništa ne govori. Tako jedna zemlja može preko uvoza filmova, glazbe (pop glazbe), literature, uvesti i novu ideologiju, načina življenja, a prije svega lako je stvoriti i nove potrebe.

Vrlo je zanimljiva i rasprava *Karl Marx: sociolog ili marksist?* u kojoj Bottomore piše o odnosu marksističke sociologije i funkcionalizma preispitujući neke osnovne postavke marksizma. On smatra, da je glavni Marxov prilog sociologiji objašnjavanje klasa i klasne borbe — ili kako kaže Bottomore — društveni sukobi i strukturne promjene koje proizlaze iz njih. Možda je ovo implicite mišljenje o Marxu kao misliocu revolucije, ali onda je prilično blago. Iako Bottomore naglašava da nije pitanjem u naslovu iscrpio sve mogućnosti interpretacije recimo da on čini osnovnu pogrešku ne shvaćajući da je Marx i filozof par excellence. Marxov je pogled na svijet naime sveobuhvatni nazor filozofa pa iako na jednom mjestu Bottomore kaže: »Moje osobno mišljenje je da razvoj Marxove misli od ranih pa

do kasnijih radova pokazuju jasnu tendenciju od filozofije povijesti ka naučnoj teoriji društva u preciznom smislu kao nizu općih zakona i detaljno razrađenih empirijskih stavova.« — Smatram da Bottomore malo preusko shvaća Marxa, jer ovo bi se moralo shvatiti kao Bottomoreovo fundiranje marksističke sociologije, a ne kao interpretacija Marxa.

Drugi dio knjige posvećen je strukturi suvremenog društva i nosi naslov *Klase i elite. U traganju za proletarijatom* raspravlja problem suvremene radničke klase. Da li je moguće više govoriti o postojanju revolucionarne pretpostavke koja će biti materijalno oružje filozofije? Da li je moguće više govoriti o proleteru koji je eksploatiran kad on nije ugnjetavan i siromašan u klasičnom smislu? On je zadovoljan svojim materijalnim položajem i sve siromašniji duhom. Zato se mnogi istraživači ne slažu u postojanju klasnog društva jer je sve teže definirati klasu u današnjem društvu u onom smislu kako je Marx definira. Brze transformacije društva uvjetuju i strukturne promjene. Čak se više ne govori o postindustrijskom društvu nego o tehnotroničkom (Brezinski). Sada se postavlja pitanje koja bi društvena klasa bila najposobnija da ponese budući revolucionarni pokret. Budući da je radnička klasa sve više stabilizirana u sistem, smatra Bottomore, teško je više govoriti o njenoj revolucionarnosti. Problem izbijanja konflikata više i nije materijalne prirode. Moderni buntovi sve više izbijaju kao oblik pobune protiv otuđenja, političke nejednakosti, sistema integracije i manipulacije. Ovakva društvena situacija uvjetuje pojavu dvije vrste sociologije: jedna je ona koja se bezočno prodaje kao servis sistema i propisuje metode vladanja i manipulacije, a druga je ona koja se suprotstavlja sistemu razotrivajući ga i tako pomažući njegovo rušenje. Marksizam dobiva ponovo sve više na značaju i na Zapadu kao duhovni temelj radikalne misli. Bottomore sagledava i jednu opasnost nove kritičke teorije koja se svodi na svođenje borbe na intelektualno nadmetanje. »Takav je oblik doista poprimila u Marcuseovu *Čovjeku jedne dimenzije*, i sam Welmer primjećuje da kritička teorija, kako su je kasnije razvili Adorno, Horkheimer i Marcuse »shvaća samu sebe kao protest, ali protest koji je nemoćan u praksi« (str. 77). Ovakvo je mišljenje pokolebao na trenutak radikalni studentski pokret ali i on se pokazao kao ograničen i nedovoljno spreman da postane jezgro istinske, revolucionarne promjene, unatoč tome da se povezivao sa sindikatima u Francuskoj ili crnačkim pokretima u SAD. U čemu je onda vrijednost novih strujanja? Bottomore odgovara: »Oni zacijelo pružaju široku i često prodornu kritiku mnogih današnjih tumačenja promjena koje se zbivaju u industrijskim zemljama ...« (str. 79).

U daljnjim poglavljima, zanimljivo je upozoriti na 9. poglavlje *Administrativna elita* u kojem se ukazuje na još neke intencije razvoja suvremenih društava, i ne samo zapadnih. Preispituje se teorija birokracije započevši naravno s Max Weberom. Administrativna je elita vrlo važan sloj suvremenog tehničkog društva. U stvari moglo bi se smjelije reći da je administrativna elita ujedno i upravna elita. Ona je posebno školovana za to, relativno je homogena i malobrojna. Izravno je upućena u proces političke moći. Stoga se u zemljama u kojima je politička vlast nestabilna nameće kao vlast birokracija. Bottomore napominje teškoće koje postoje u istraživanju i empirijskom potvrđivanju teorije elita. Naime, svaka grupa koja ima vlast ne želi da se o tome govori, stoga su istraživanja elita i vlasti upućena na indirektno indikatore.

Posljednji, treći dio knjige *Društveni pokreti i politička akcija* bavi se odnosima sukoba, politike i društvenih promjena. Bottomore želi ukazati na nedostatak sociološke teorije sukoba. Međutim, mi u našoj sociologiji imamo izvrsnu knjigu Ivana Kuvačića: *Sukobi*. Bottomore daje teorijski koncept sukoba. Prvi esej je vrlo opširan i analizira niz aspekata sukoba. Možemo ga promatrati i kao metodološki koncept za empirijsko istraživanje. Razmotreni su tipovi sukoba, mjera sukoba, uzroci sukoba, posljedice sukoba i budućnost. Možda je previše pažnje posvećeno ratu kao globalnom društvenom sukobu i dat mu značaj čak »idealnog

RECENZIJE

tipa« sukoba koji može izmijeniti društvo. Smatram da je potrebno više pažnje posvetiti unutrašnjim sukobima iako su napomene koje upućuju na povezanost sukoba i društvenih uvjeta vrlo korisne svakom tko želi istraživati sukobe empirijski. Naime, interes koji je posvećen u zadnje vrijeme uvjetovan je i praktičnim razlozima. Svako je društvo kao i čitavo čovječanstvo zainteresirano za izbjegavanje velikih sukoba, ali ako se radi o revolucijama ancien regimea smatram za potrebno potenciranje takvih sukoba.

Prije nego je pošao na konkretno ispitivanje sukoba Bottomore je smatrao potrebnim razmotriti *Politički kontekst tehnike*. Svakako da je današnje društvo bitno uvjetovano i tehnikom. Prirodne znanosti utječu na javno mnijenje (vidi D. Plavša, *Alijenacija* 4/77.), a sve veća ekspanzija tehnike uvjetuje i drugačije društvene odnose. Postoje mišljenja koja smatraju da bi trebalo nauku i tehniku više podvrći kontroli. Nesumnjivo je da je tehnika izvršila snažan utjecaj na formiranje društva obilja. Ovdje se krug zatvara! Studentski se pokret pobunio baš protiv društva obilja. Budući da je porastao u šezdesetim godinama na međunarodni pokret on je izazvao pažnju i kao novi oblik političke akcije. C. W. Mills tako tvrdi da je industrijska radnička klasa izgubila želju za revolucionarnom djelatnošću, naročito u bogatom američkom društvu, i da na njezino mjesto dolaze studenti. Nemoguće je, međutim, tvrditi da je buduća promjena društva samo u rukama intelektualaca, posebno ne studenata koji uostalom i imaju svoje posebne parcijalne interese kojima su ograničeni. Oni su u stvari prolazna kategorija kad završe studij, vrlo brzo ulaze u sistem i prilagođavaju mu se. Sam Bottomore upozorava na to da je studentska dob prolazna, a i da studenti nisu najlošije materijalno stajaća društvena grupa. Nemoguće je održati dosljedan politički stil ili organizaciju jer je studentska masa vrlo mobilna. Zato mislim, da bi revolucionarni pokret morao ući u ozbiljno ujedinjavanje svih potencijalnih revolucionarnih društvenih dijelova, ali prije svega na podizanje klasne svijesti.

Gdje je onda budućnost radikalizma? Studentski pokret? »Ovaj se mora shvatiti tek kao dio rastućeg intelektualnog pokreta kojemu najbolje pristaje naziv »socijalistički humanizam«. Za razliku od ranijih oblika neslaganja, taj je pokret upućen protiv mnoštva neprijatelja — protiv kapitalizma, tehnokracije i totalitarističkog socijalizma (str. 169).

Problemi koje ova knjiga iznosi ovdje ne prestaju. Ovo su samo neki. U svakom slučaju ova knjiga zaslužuje prevođenje i trebalo bi je pročitati svatko tko želi kritički promišljati društvo. Ako se sa svim u ovoj knjizi i ne možemo složiti, to je manje više zanemarivo, jer dobivamo — bogaćenje i razvijanje kritičke svijesti.

Mata Bošnjaković